

Ez vagy az? Egy produkciós kísérlet eredményei

Tóth Enikő

Debreceni Egyetem

toth,eniko@arts.unideb.hu

Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban

Szeged, 2018. április 27.

„**AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-17-4 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT**”

Deixis

A **deixis** olyan nyelvi kifejezések csoportja, amelyek a szituációs és/vagy a diskurzus kontextus elemeire utalnak, többek között az adott beszédhelyzet részvevőire, helyére és idejére. (Diessel 2012)

A **térdeixis** az adott beszédhelyzet fizikai világának elemeire, többek között a fizikai térben jelenlévő entitásokra utaló nyelvi elemek csoportja. (Tátrai 2008)

*Tegnap vettem **ezt a könyvet**.*

A főnévi mutató névmások a magyarban

A magyarban két típusa van:

- *magas hangrendűek (proximálisok): ez, ezek*
- *mély hangrendűek (disztálisok): az, azok*

A terminusok a mutató névmások hagyományos felfogásán alapulnak.

A főnévi mutató névmások a magyarban

- önálló használat: *ez, az*
Ezt/azt hoztam.
- nyelvileg kifejtő előfordulás (Laczkó 2008: 320), determináns duplázás (Egedi 2015): *ez a könyv, az a könyv*
*Én sütöttem **ezt a kenyeret.***
*Látod **azt a házat?***

A főnévi mutató névmások exoforikus használata

tradicionális megközelítés (egocentrikus):

A névmások megválasztása a kétosztatú rendszerekben (pl. angol, holland) a **beszélőtől való relatív távolság** függvénye:

- közel lévő entitásra való utalás: *ez, ezek*
- távolabb lévő entitásra való utalás: *az, azok*

Nem képes a névmások használatának minden aspektusát megragadni:

- ***This planet is smaller than that planet.*** (Talmy 2000: 25)
- ***Dentist: Does this one hurt?***
Patient: Yes, it's that one. (Scott 2013: 58)

A főnévi mutató névmások exoforikus használata – új megközelítések

megfigyelésen alapuló eredmények:

dinamikus, **interaktív, nem egocentrikus folyamat** (Peeters & Özyürek 2016), a névmás megválasztásakor a beszélő figyelembe veszi azt, hogy

- a címzett milyen ismeretekkel bír a referensről (Enfield 2009)
- a címzett mennyire képes a referens érzékelhető tulajdonságait azonosítani (Jarbou 2010)

A főnévi mutató névmások exoforikus használata – új megközelítések

kísérletes eredmények:

részben alátámasztják a hagyományos nézetet, azonban hangsúlyozzák egyéb faktorok és azok interakcióinak fontosságát

- egyéb faktorok: birtoklás, láthatóság, ismertség (Coventry és mtsi. 2014)
- a tekintet irányultsága is faktor, fontos a közös figyelmi jelenet létrehozása a beszélő, a címzett és azon entitás között, amire az utalás történik (Stevens & Zhang 2013)
- a rámutató gesztus használata is a közös figyelmi jelenet létrehozását segíti elő, több faktor együttes hatását kell vizsgálni (Peeters és mtsi. 2014)

Kísérlet: háttérfeltevés

Feltevés: a távolság mellett más tényezők is befolyásolhatják a főnévi mutató névmások exoforikus használatát magyarul

Cél: pilot-vizsgálat a nem-egocentrikus nézet tesztelésére a magyarul

Kiindulópont:

- a mutató névmások a közös figyelmi jelenet megteremtésének és fenntartásának eszközei
- a közös figyelem három alapvető komponense: a beszélő, a címzett, valamint az az entitás, amelyről beszélnek
- a beszélő és a címzett egymásnak mentális reprezentációkat kell, hogy tulajdonítson
- a beszélőnek és a címzettnek folyamatosan fel kell venniük a partner perspektíváját

(Clark 1996, Tomasello 1999)

Kísérlet: vizsgált faktorok

Peeters és mtsi. (2014) hollandra vonatkozó kísérlete alapján

1. távolság

a beszélőhöz közel lévő entitásokra (karnyújtáson belül) vs. a beszélőtől távol lévő entitásokra való utalás (karnyújtáson túl) (vö. Kemmerer 1999)

2. közös figyelmi jelenet

közös figyelmi jelenet megléte vs. hiánya a beszélő, a címzett és a referált entitás között (a tekintet irányultsága alapján)

3. rámutató gesztus

rámутató gesztus megléte vs. hiánya a beszélő részéről

2x2x2 dizájn

Kísérlet: módszer

Peeters és mtsi. (2014) hollandra vonatkozó kísérlete alapján, produkciós kísérlet
kondíció: közel, nincs közös figyelmi jelenet, van rámutató gesztus

- ezt
- azt

Kísérlet: anyagok

32 tesztmondat

- igék: *vesz, talál, süt, köt*
- referált entitások: narancs, virág, süti, kalács, pénztárca, kulcscsomó, baba, babaruha
- a beszélő 16 képen bal, 16 képen jobb oldalon szerepelt

16 töltelékmondat: határozott és határozatlan névelő

- az itemek egységes, de randomizált sorrendben jelentek meg a képernyőn
- a válaszok kérdésenként véletlen sorrendben jelentek meg
- online feleletválasztós teszt

Kísérlet: résztvevők

101 magyar anyanyelvi beszélő (13 fő adatai nem kerültek be az elemzésbe)

Nem	Fő	Átlagéletkor	Életkor
Férfi	19	28	18-67
Nő	59	26	19-60
Összesen	88	27	18-67

Kísérlet: eredmények

Kondíciók	Magas hangrendű		Mély hangrendű	
	Átlagos arány	Szórás	Átlagos arány	Szórás
közel, közös figyelmi jelenet, rámutató gesztus	96,59	15,71	3,1	15,71
közel, közös figyelmi jelenet, rámutató gesztus nincs	79,26	24,92	20,74	24,92
közel, közös figyelmi jelenet nincs, rámutató gesztus	95,45	14,94	4,55	14,94
közel, közös figyelmi jelenet nincs, rámutató gesztus nincs	72,16	28,97	27,84	28,97
távol, közös figyelmi jelenet, rámutató gesztus	53,69	33,80	46,59	33,52
távol, közös figyelmi jelenet, rámutató gesztus nincs	37,50	31,71	62,50	31,71
távol, közös figyelmi jelenet nincs, rámutató gesztus	41,19	31,49	59,09	32,43
távol, közös figyelmi jelenet nincs, rámutató gesztus nincs	24,15	31,36	75,85	31,36

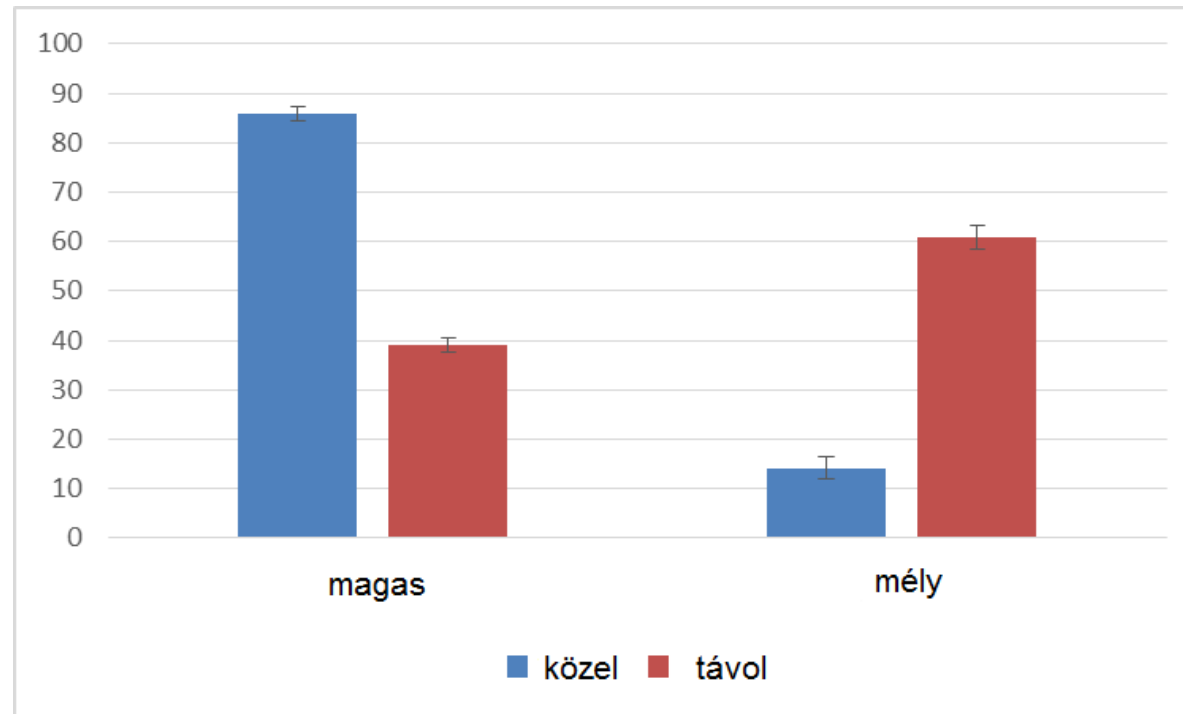
Kísérlet: eredmények

1. távolság

ismételt méréses ANOVA , a mutató névmások arányára

magas hangrendű: $F(1, 87) = 299,76$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,775$;

mély hangrendű: $F(1, 87) = 289,27$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,769$

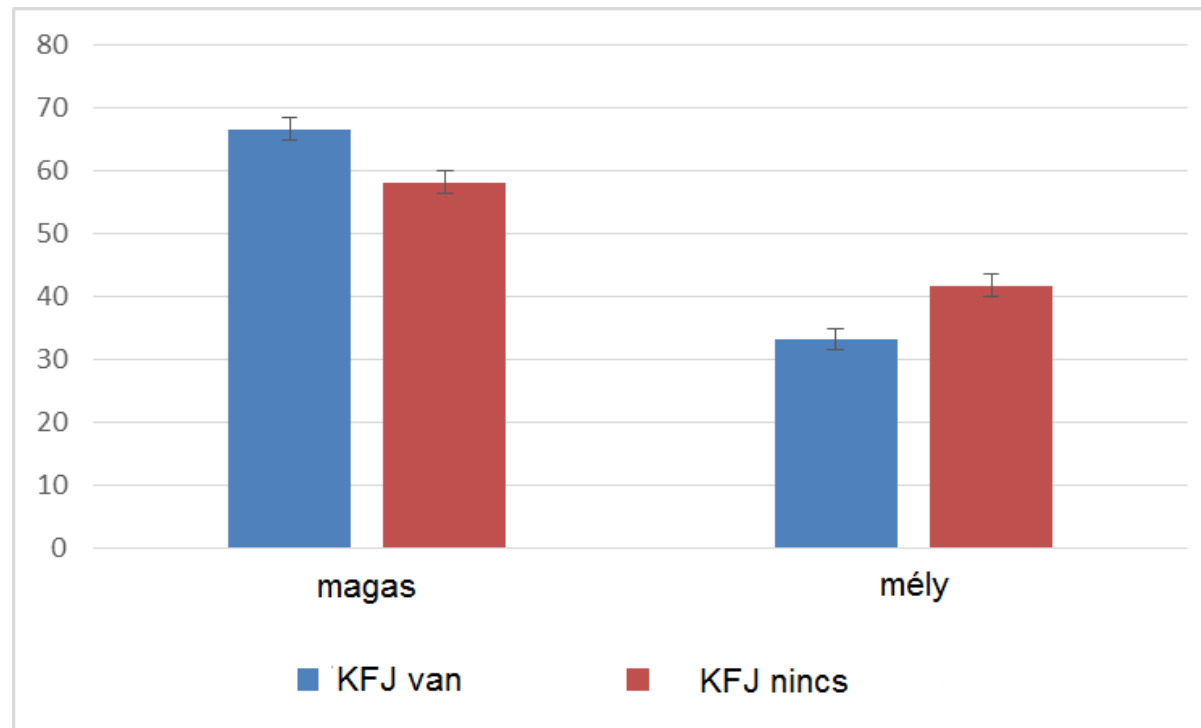
Kísérlet: eredmények

2. közös figyelmi jelenet

ismételt méréses ANOVA , a mutató névmások arányára

magas hangrendű: $F(1, 87) = 13,63$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,135$;

mély hangrendű: $F(1, 87) = 15,47$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,151$

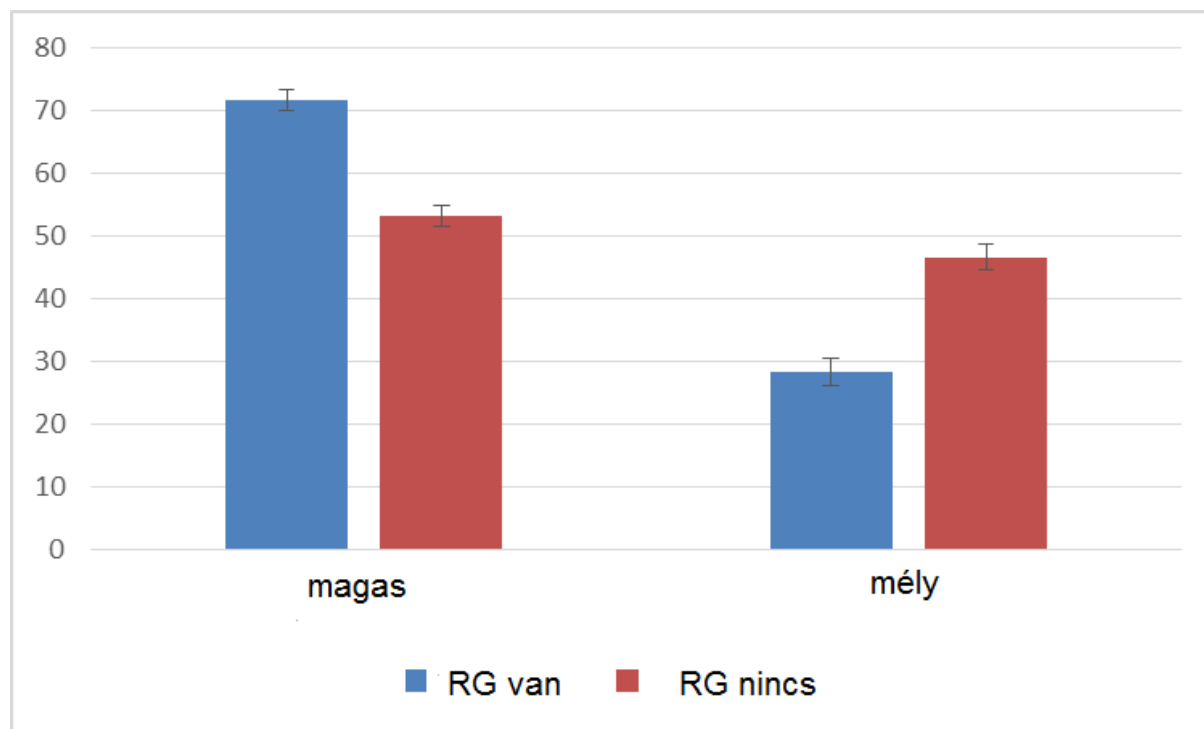
Kísérlet: eredmények

3. rámutató gesztus

ismételt méréses ANOVA , a mutató névmások arányára

magas hangrendű: $F(1, 87) = 45,4$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,343$;

mély hangrendű: $F(1, 87) = 55,788$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,391$

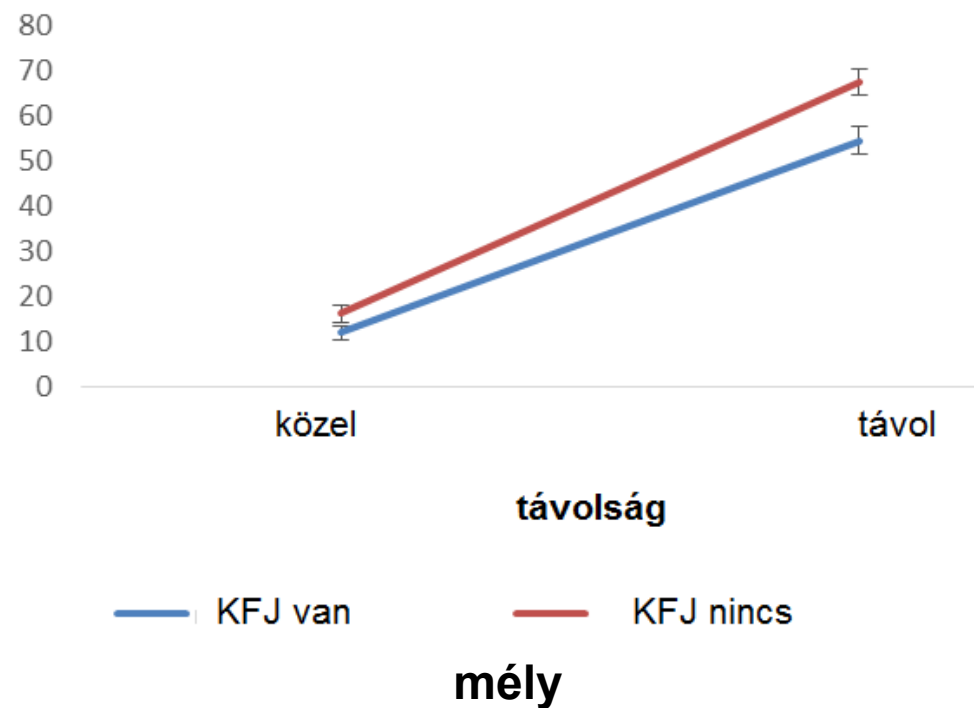
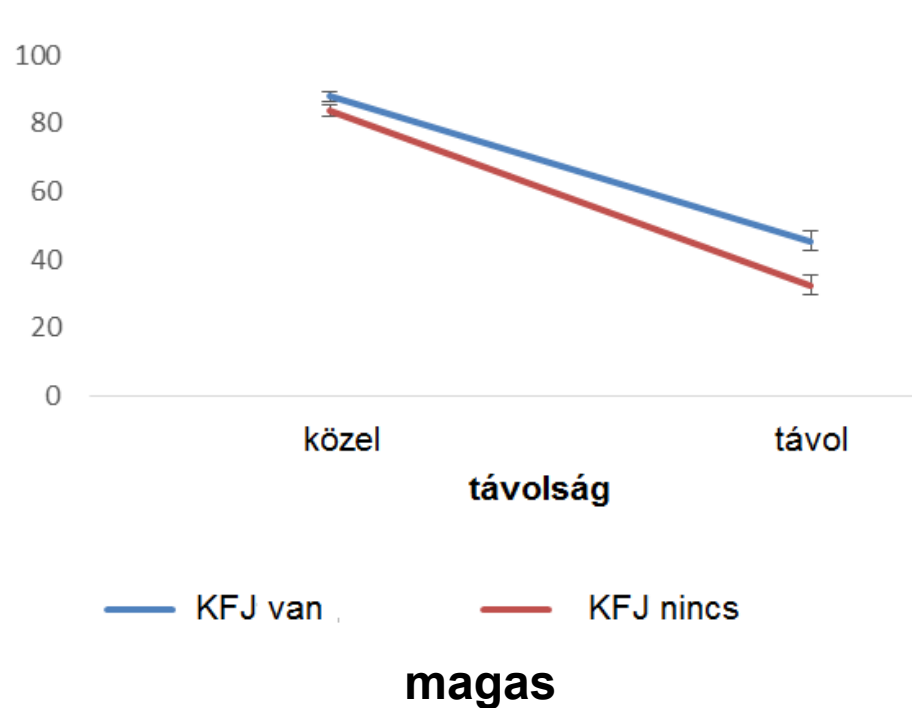

Kísérlet: eredmények – gyenge interakció a távolság és a KFJ között

ismételt méréses ANOVA , a mutató névmások arányára

magas hangrendű: $F(1, 87) = 9,589, p < 0,01, \eta^2 = 0,099$;

mély hangrendű: $F(1, 87) = 9,128, p < 0,01, \eta^2 = 0,095$

Kísérlet: diszkusszió

1. távolság:

- a kísérlet visszaigazolta, hogy a távolság fontos szerepet játszik a főnévi mutató névmások megválasztásában a magyar nyelvben
- DE: Stevens & Zhang 2013 az angol nyelvre vonatkozó vizsgálata során megmutatta, hogy a kísérletben használt módszer is hatással lehet az eredményekre
  - szemantikai megfeleltethetőségi ítéletek megerősítették a távolság szerepét
  - ERP adatok azonban a KFJ fontosságára hívták fel a figyelmet, a távolság csak akkor döntő faktor, amikor a KFJ már létrejött
- az itt kapott eredmények is óvatosan kezelendők és további megerősítést igényelnek, azonban a távolság és a KFJ közt detektált gyenge interakció is megerősíti, hogy nem csak a távolság szerepét érdemes vizsgálni

Kísérlet: diszkusszió

2. közös figyelmi jelenet:

- a magas hangrendű névmást nagyobb arányban választották, amikor már létrejött a közös figyelmi jelenet (és közel helyezkedett el az entitás a beszélőhöz), ezzel szemben a mély hangrendű névmást akkor preferálták, amikor a közös figyelmi jelenet hiánya jellemezte a beszédhelyzetet és a referált entitás távol volt a beszélőtől
- ez arra is utalhat, hogy a mély hangrendű névmás használatával a beszélő a címzett figyelmét próbálja ráirányítani a referált entitásra (ez megegyezik Jarbou 2010 megfigyeléses eredményeivel, de ellentmond Peeters és mtsi. 2014 hollandra kapott eredményeinek)
- a feltevés igazolására további vizsgálatok szükségesek, például „igazi” beszédhelyzetekben megvalósuló produkciós kísérlettel

Kísérlet: diszkusszió

3. rámutató gesztus

- a magas hangrendű névmást nagyobb arányban választották rámutató gesztus jelenlétekor, míg a mély hangrendű névmást annak hiányában választották többször
- ésszerű az a feltevés, hogy a rámutató gesztus a címzett figyelmének irányítását segíti elő a KFJ meglétének hiányakor
- a leíró statisztikai adatok ezt a feltevést támasztják alá, hiszen a mély hangrendű névmás legnagyobb arányban mind közel, mind távol lévő entitásokra való utalásnál ebben a két kondícióban fordult elő a legnagyobb arányban, azonban itt is további vizsgálatokra van szükség

Összegzés

- a pilot-felmérés eredményei arra utalnak, hogy célszerű alaposabban körüljárni azt a feltevést, hogy a főnévi mutató névmások exoforikus használata a magyarban nem egocentrikus, a névmások megválasztása nem csak a beszélőtől való relatív távolság függvénye, hanem a címzett ismereteit is figyelembe vevő, interaktív folyamat.
- további és szofisztikáltabb módszereken alapuló kísérletek szükségesek ahhoz, hogy az exoforikus referálás folyamatáról minél teljesebb és pontosabb képet kapjunk.

Köszönöm a figyelmet!

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdsO0imt_UTMdx8DGB5xN37NPWA8KIyAMU5Uo3LW09fKrpPew/viewform?usp=sf_link

Irodalom

- Clark, Herbert H. (1996): *Using language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coventry, Kenny R., Griffiths, Debra & Hamilton, Colin J. (2014): Spatial demonstratives and perceptual space: Describing and remembering object location. *Cognitive Psychology* 69: 46–70.
- Diessel, Holger 2012. Deixis and demonstratives. In Maienborn, Claudia, von Stechow, Klaus & Portner, Paul (eds.) *An International Handbook of Natural Language Meaning*. Vol. 3. Berlin: Mouton de Gruyter. 2407–2431.
- Egedi, Barbara. 2015 Változó struktúrák, versengő stratégiák: a mutató névmási módosítók esete. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 27, 107–132.
- Enfield, Nick. J. 2009. *The Anatomy of Meaning. Speech, Gesture, and Composite Utterances*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jarbou, Samir Omar (2010): Accessibility vs. physical proximity: an analysis of deictic demonstrative practice in spoken Jordanian Arabic. *Journal of Pragmatics* 42, 3078–3097.
- Kemmerer, David (1999): Near and far in language and perception. *Cognition* 73: 35–63.
- Laczkó, Krisztina (2008): A mutató névmási deixisről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 309–47.

Irodalom

- Peeters, David, Azar, Zeynep & Özyürek, Asli (2014): The interplay between joint attention, physical proximity, and pointing gesture in demonstrative choice. In: Bello, Paul, Guarini, Marcello, McShane, Marjorie & Scassellati, Brian (szerk.) *Proceedings of the 36th Annual Meeting of the Cognitive Science Society. Cognitive Science Meets Artificial Intelligence: Human and Artificial Agents in Interactive Contexts*. Austin, TX: Cognitive Science Society. 1144–1149.
- Peeters David & Özyürek, Asli (2016): This and That Revisited: A Social and Multimodal Approach to Spatial Demonstratives. *Frontiers in Psychology* 7. Article 222.
- Scott, Kate (2013): *This and that*: A procedural analysis. *Lingua* 131: 49–65.
- Talmy, Leonard (2000): *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 1. Concept Structuring Systems. Massachusetts: The MIT Press.
- Stevens James & Yang Zhang (2013) Relative distance and gaze in the use of entity-referring spatial demonstratives: An event-related potential study. *Journal of Neurolinguistics* 26: 31–45.
- Tátrai, Szilárd (2010): Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 134, 211–232.
- Tomasello, Michael 1999: *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.